

STAVČNA BREZVEZJA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Problemi stavčnega brezvezja v slovenščini še niso obravnavani tako, da bi človek lahko imel popolno podobo o tem tipu stavkov, čeprav to vprašanje zasluži pozornost in globoko raziskavo. Kaj je pravzaprav brezvezje? Na to vprašanje najdemo odgovore v nekaterih slovnica in člankih, vendar še daleč ne popolne. Tradicionalna slovenska slovnica pravi: »Kadar združimo več stavkov vezalnega priredja brez veznika, imenujemo tako priredje brezvezje ali asindeton.«¹ To se pravi, avtorji menijo, da se brezvezje lahko pojavi samo pri priredju, saj ne najdemo niti ene opombe glede tega vprašanja pri podredju. Vendar starejša slovenska slovnica brezvezja ne omenja samo v priredju, ampak tudi v podredju.² Bolj podrobno razlago brezvezja kot tipa priredne zveze, najdemo v članku J. Toporišiča.³

Strukturno se vsi zloženi stavki slovanskih jezikov delijo na tri skupine: priredne, podredne in brezvezniške.⁴ Glede vprašanja, kaj je brezvezje, so se strokovnjaki razdelili v bistvu na dve skupini. Eni obravnavajo brezvezniški zloženi stavek kot posebno skupino, ki obstaja ločeno in neodvisno od stavčnega priredja in podredja,⁵ drugi pa imajo brezvezniške zložene stavke za tip priredja ali podredja.⁶ Uvrstitev brezvezniških zloženih stavkov v posamezno skupino po našem mnenju bolje odgovarja resničnemu stanju stvari, ker jih oblikovno ne moremo deliti na priredne in podredne in ker razmerja med deloma zloženega stavka ne izražajo dovolj jasno.

Brezvezniški stavek je med najstarejšimi in prvimi tipi stavka v slovanskih jezikih. V tisti dobi so podobni stavki lahko izražali vse mogoče inačice razmerij izpovedanih misli, šele pozneje pa so s pomočjo oblikovnih sredstev postali priredni in podredni stavki. V modernih slovanskih jezikih, med njimi je slovenščina, razmerja med deloma brezvezniškega stavka ne ustrezajo delitvi na stavčno priredje in podredje, čeprav sicer brezvezniški stavek deloma lahko zamenjamo s prirednim ali podrednim stavkom. Ker pa brezvezni stavki vsebujejo raznovrstnejše in bolj zapletene zveze kot priredno ali podredno zloženi stavki, ta zamenjava običajno ne ustreza prvotno povedanemu. Upoštevati pa je treba tudi, da so brezvezni stavki, ki jih sploh ne moremo spremeniti v vezniške.

¹ A. Bajec — R. Kolarič — M. Rupel, Slovenska slovnica, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1968, str. 321.

² Dr. Anton Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole, Celovec, 1916, str. 238.

³ Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku. Jezik in slovstvo, 1968, 6, str. 184—192.

⁴ O. C. Mel'ničuk: Rozvitok struktury slovanskogo rečennia, Vydavnicтво Naukova dumka, Kyjiv, 1966, str. 190—193.

⁵ Gramatika ruskogo jazyka, tom II, Sintaksis, del 2, 1950, str. 382—401; I. A. Vasilenko, Bessozjužnye složnye predloženiya v sovremennom russkom literaturnom jazyke, UCMGPJ im. Pot'omkina, tom 73, 1959; L. C. Pospelov, O grammatičeskoj prirode i principah klassifikacii bessozjužnyh složnyh predloženiij, Voprosy sintaksisa sovremenogo ruskogo jazyka, 1950, str. 338—354.

⁶ I. Bauer, Parataxe a hipotaxe při studiu souveti, o vedeckém poznání saudobých jazyku, Praha, 1958, str. 273; A. G. Rudnev Sintaksis sovremennogo ruskogo jazyka, Izdatel'stvo Vysšaja škola, 1968, str. 285—303; Kazimierz Polan'ski Składnia zdania złożonego w jęziku górnołużyckim, Wrocław—Warszawa Kraków, Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1967, str. 33—35.

Pa pogledjmo, kakšni tipi brezvezja nastopajo v slovenskem knjižnem jeziku. Primere zanje smo si izpisali iz naslednjih avtorjev: Ivana Cankarja, S. Gregorčiča, J. Kozaka, B. Krefta, F. Finžgarja, A. Ingoliča, J. Toporišiča, M. Kranjca, P. Voranca, C. Kosmača, I. Tavčarja, E. Kocbeka, Kolarja in J. Kernsika. Izbrali smo primerne stavke brez kakršnegakoli sistema, ker so bili pri nekaterih avtorjih zelo redki, na primer pri Prešernu, J. Kozaku, B. Kreftu. Obilo pa jih je bilo pri Ivanu Cankarju, S. Gregorčiču, C. Kosmaču in drugod. To pomeni, da so v slovenščini nekateri tipi brezveznih stavkov stilsko zaznamovani in značilni za jezik posameznih avtorjev. V slovenščini je raba brezvezja precej omejena, v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki, na primer ruščino ali ukrajinščino, pa je najbolj običajen tisti tip brezvezja, v katerem njegov drugi del razkrije bistvo prvega (pojasnjevalno in dodatno). Od vseh stavkov, ki smo jih našli, je takih 75 %. Preden preidemo k podrobnostim, naj opozorim še na to, da pri pojmu zloženega stavka ne izhajam iz slovničnega pravila, kolikor povedkov, toliko stavkov,⁷ ampak se pridružujem mnenju, da je pri enem osebkju lahko nekaj povedkov, ki so v prirednem razmerju, to se pravi, da je priredno razmerjee mogoče tudi med povedki.⁸ Za mene je torej stavek *Vse to sem videl in občutil v enem samem trenutku* (Iv. C.) prosti, zloženi stavek pa *Gledala me je prestrašena, luč v rokah je umirala* (Iv. C.).

Za klasifikacijo brezveznih stavkov lahko uporabimo dve merili, pomensko in oblikovno. Pri prvem pazimo na vsebinska razmerja med sestavinami zloženega stavka, pri drugem pa na način povezave enot zloženega stavka, po obliki enakovrednih prostemu stavku. Po medsebojni odvisnosti sestavin se brezvezni stavki delijo na tri skupine: na stavke z odprto, zaprto in indiferentno strukturo ali ustrojem.⁹

Struktura, katere drugi del se pridružuje prvemu, že popolnoma oblikovanemu, je *o d p r t a*: *Stal sem dolgo pod njenim oknom tisto noč: sova je pela neprestano ...* (Iv. C.). Ta struktura ima zelo šibko notranjo povezavo. Ko človek začne govoriti, se ne zaveda nadaljevanja. Ko pa konča prvi stavek, ugotovi, da želi dodati še nekaj. To nadaljevanje ni pričakovano in je večinoma šibko povezano z vsebino prve enote, vendar nekako dopolnjuje sliko izraženo v prvem delu. Ker je nova enota nepričakovana in šibko povezana s prvim delom, jo lahko izpustimo, ne da bi prvemu delu kaj manjkalo: *Potem odide Gaber z Nežico na dvorišče, v rokah ima vrečico koruze* (B. Zup.). Če izpustimo drugi del, ostane prvi stavek vsebinsko neprizadet: *Potem odide Gaber z Nežico na dvorišče*. Količina takšnih dodatnih stavkov je neomejena: *Otroci so stali na skali: starejši so nemo strmeli, mlajši so glasno jokali* (Kos.).

Značilnost z a p r t e strukture je na splošno ta, da je drugi del brezvezja zmeraj pričakovani, saj človek misli nanj že na začetku govora. Razen tega je

⁷ A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, Slovenska slovnica, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1963, str. 318.

⁸ Glede vprašanja, kaj je zloženi stavek, so se strokovnjaki razdelili na dve skupini: prva pozna tudi prirejene povedke, npr. 1) Grammatika russkogo jazyka AN SSSR, Moskva, 1954, II, del 1, str. 607; F. J. Buslajev, Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka, M., 1959, str. 285–287; Bohuslav Havránek — Alois Jedlička Česká mluvnice, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1960 str. 299; 2) druga ima stavke z nekaj povedki za zloženega: prim. F. Travníček, Mluvnice spisovné češtiny, II, 1949, str. 187; Miodrag C. Lalevič, Pojam proste i pojam složene rečenice, Otázky Slovanské syntaxe, státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1962, str. 215–221; J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik, 3, Založba Obzorja, Maribor, 1967, str. 181 itd.

⁹ S. O. Karcevskij, Bsojuzie i podčinenie v russkom jazyke, Voprosy jazykoznanija, AN SSSR, Moskva, 1961, 2, str. 125–131.

s prvim delom na ta ali oni način povezan ali pa od njega celo odvisen. Oglejmo si primer: *Saj je znan pregovor: le v mlinu se dvakrat pove* (Top.). Ko človek začne tak stavek, že vnaprej ve, da mora pojasniti pregovor. Drugače pa mora imeti tak stavek tako spremenjeno strukturo, da ne zahteva nadaljevanja; glasil bi se npr. takole: *Saj ta pregovor je znan*. Sedaj se iz stavka vidi, da je bil pregovor že prej izrečen in tu ni več potreben. Še nekaj primerov za zaprto strukturo: *Bil je srečen: Feruna bo njegova žena* (Ing.), *Spoznali so: agrarna reforma na papirju je eno, zemlja veleposestva pokojne gročice pa drugo* (Ing.), *Druga misel pa je bila: če je treba svet preobrniti in kravavo morje preplavati, najti jo moram, govoriš moram z njo!* (Jur.), *Veznik in ima torej v takih primerih kar dve vloži: ali vsebinsko razliko povezovanih členov ublažuje, spravlja vsebini tako rekoč na ravnino soobstajanja, ali pa jo povečuje* (Top.).

Indiferentna struktura se loči od odprte in zaprte po tem, da med njenimi sestavinami ni notranje odvisnosti, saj vsaka sestavina lahko obstaja sama zase in so vse v istem odnosu do tretjega, zunanjega člana.¹⁰ Vse prvine skupaj nam narišejo nekako celotno sliko, ne da bi bila med njimi kaka odvisnost. Prim.: *Imel je zdrav, okrogel obraz, ob drobnih ušesih se je vilo par svetloplšeničnih kodrov, sinje oči so na glas prepevale, temnordeče ustnice so se krožile v prijetnem smehlaju* (Iv. C.).

Oglejmo si zdaj vsako strukturo posebej.

Za odprto strukturo je, kot rečeno, značilno, da njen prvi del ničesar ne pove niti o značaju nadaljevanja niti o nadaljevanju samem. Stavek *Na pogreb so prišle tudi vse Karnice — prvič in zadnjič sta bili obe veji družine skupaj* (Vor.) nam kaže, da se po izreku prvega dela ne da ugotoviti, kaj bo povedano v nadaljevanju in ali bo sploh kaj povedano. Ker je v prvem delu zaimek *vse*, bi bilo mogoče natančneje določiti tiste »vse«, toda stavek se v tem smislu ne nadaljuje. V drugem delu je izražena druga misel, ki se le rahlo naslanja na besedo »vse«. V takšni strukturi drugi del večinoma vsebuje dodatno obvestilo, pojasnilo ali podrobnost, natančnejši podatek, razmerje govorečega do povedanega v prvem delu; nanaša se lahko ali na kateri stavčni člen ali na ves stavek. Zaradi tega je te stavke najboljše imenovati **d o d a t n e**.

Dodatne stavke po tem, kaj izražajo v razmerju do prvega, delimo na dva tipa: na brezvezja, katerih drugi del vsebuje dodatno obvestilo ali natančnejše podatke, in na brezvezje, katerih drugi del izraža razmerje govorečega do povedanega.

Brezvezja, katerih drugi del vsebuje dodatno obvestilo, imajo lahko v tem dodatku ne samo en stavek, ampak tudi dva, tri in celo štiri: *Tod sekla bridka bodo jekla, in ti mi boš krvava tekla:// kri naša te pojila bo,/ sovražna te kalila bo* (Greg.); *V zadnjem, temnem kotu pa je ležala stara Domnova mati Meta na visokem mrtvaškem odru,// suhe koščene, z molkom opletene roke na prsih,/ ustnice sklenjene,/ trhlo lice blede,/ brez duše* (Jur.); *Vsako jutro je hodila k maši; // prva je bila v cerkvi, / zadnja jo je zapuščala* (Ing.); *Nisem popival sproti, o župan, temveč sproti sem kri prelival — // tam je zdaj, v tistem črnem prahu, tista razhojena tla so jo popila* (Iv. C.).

Navadno se vsi dodatni stavki lahko nanašajo na katerikoli stavčni člen, ali bolj natančno — samo nekaj dodajajo kateremukoli stavčnemu členu: *Šel sem dalje, po klancu nizdol:// srce mi je bilo težko in žalostno, kakor nikoli;*

¹⁰ S. O. Karcevskij prav tam, str. 126. Indiferentna struktura je pri Karcevskem »naštevjanje.«

in sonce samo ni več sijalo/ in ljudje so bili pustil/ in štanti prazni (Iv. C.); Otroka bodo kar tam krstili, // gostilničar mu bo boter (Ing.); Našli so ga šele zvečer: // visel je obešen na tramu na hlevu (Kranj.). V Cank. stavku drugi del pove nekaj o osebkju prvega stavka, o njegovih občutkih; v Ingoličevem vsebuje neki podatek o krstu otroka; v Kranjčevem pa podatek o predmetu *ga*.

Včasih se zgodi, da se dodatni stavek nanaša na ves prvi del: *Bele stene in rjava opečna streha so ga pozdravljali: / bil je njega dom (Kranj.); Jaz bi ga ne gojila na svojem oknu — // to je vsa tragika (Iv. C.).* So pa tudi stavki, katerih drugi del pove nekaj, kar se ne tiče neposredno vsebine prvega dela, ampak dodaja neko obvestilo v zvezi z povedanim v prvem delu: *Daj mi luč — vidva stran! (Finž.); Toda božja dekla tudi pred bajto ni pobrala, čeprav je vsak dan hodila mimo: / Matic se ni skotalil po strmini in ni utonil v luži, pa tudi nobena bolezen se ga ni lotila (Kos.); Bežal je vlak — / v neizmerni daljavi je bilo mesto in v mestu, v neznani hiši, med neznanimi ljudmi je bil otrok, sam in plah, brez človeka, ki bi ga ljubil . . . (Iv. C.); Grmovje je izbruhnilo divje sence, zamahi, padci, nekaj krika — / jaz na vozu, voznik preboden pod kolesi in šlo je kakor blisk brez besede in brez klicanja v noč (Finž.).*

Razmerje govorečega k povedanemu je lahko izraženo na več načinov; v drugem stavku so lahko besede s pomenom domnevanja ali neprepričanosti (npr. *bržkone, morda*): *Popoldne ni šel na lov; pozno zvečer pa mu naznani sluga, da je ona ženska hudo zbolela — / bržkone ima vročinsko bolezen, v deliriju je (Ker.); Posuti so lazi z belim, drobnim kamenjem, ki se je bilo prikotatilo bogvedi od kod — / morda se je bilo ob hudi uri z neba sama usulo (Iv. C.); Videla sem tiste vesele, zardele obraze — / ah, zdaj se mi zdi, da so bili veseli in zardeli od vina . . . (Iv. C.)* V drugem delu je izražena s klicalnimi stavkom zavzetost: *Ime mu je bilo Jakob — kako blagoglasno, sladko ime! (Iv. C.); Naposled je po obrazu do pičice podoben tistim ljudem, ki kradejo prepričanja: — kakšen zavihan nos, kakšne lokave oči! (Iv. C.)*

Ali pa je v njem izražena želja: *Drugi ljudje bodo skrbeli zanj — lepo bi bilo! (Iv. C.); Lačna sta, te odprte, razpokane ustnice vpijejo za kruhom; — o, da bi nikoli ne občutila hujšega od aladu! (Iv. C.); Mati pravijo, da je naša — kdo jo pozna? (Iv. C.); Sestro Ljubinico je umoril Bizanc — kdo drug? (Finž.); Prepričanje je dolga najmanj triindvajset centimetrov — kako bi moglo zaiti v hlače ali v telovnik? (Iv. C.); Naj prevlada um li duša: koga pevče naj posluša? Ha, prevlada naj srcé! (Greg.)*

Zaprta struktura je najbolj razširjeni tip zloženega brezveznega stavka v slovenščini in izraža najbolj raznovrstna smiselna razmerja med sestavinami. V teh stavkih se ne izražajo samo enostavni, ampak tudi najbolj subtilni zapleteni pomeni, npr. protivno, pogojno, dopustno, vzročno, posledično, pojasnjevalno razmerje. Tej raznovrstnosti pomenskih razmerij ustreza raznovrstnost sredstev njihovega skladskega oblikovanja. Vsak tip stavka ima svojevrstna strukturalna razpoznavna znamenja. Upoštevajoč pomensko in deloma strukturalno merilo, je mogoče zaprto strukturo razdeliti na 4 skupine: na stavke s protivnim, vzročno-posledičnim, pogojno-dopustnim in pojasnjevalnim razmerjem.

Protivno stavčno brezvezje v slovenščini sestavljata zmeraj dva dela. Prvi del izraža neko trditev, drugi del vsebuje nekaj, kar je v nasprotju z vse-

bino prvega dela. Strukturna razodevalca protivnih razmerij sta raba **nikalnice** v enem izmed dveh pomerjanih členov in simetrična raba besed z nasprot-
nim ali primerjalnim pomenom. V naslednjih primerih lahko vidimo, kako se
izraža protivno razmerje z zanikanjem: *Tele ceste še ni bilo, bil je navaden
kolovoz* (Ing.); *Vsak drug spomin je lahko zabrisati s kesanjem in blago mislijo,
tega ni mogoče zabrisati* (Iv. C.). Z besedami nasprotnega ali primerjalnega po-
mena pa v teh: *Mesto je staro, njegovi prebivalci mladi* (B. Zup.); *S svojo smrtjo
se ni pomaknil niti za korak naprej — v bistvu je njegovo poslednje dejanje
korak nazaj* (Kos.).

Po vsebini razmerij med obema sestavinama delimo protivne stavke na
dve skupini. V prvi so stavki, katerih en del vsebuje trditev, drugi pa jo ali
zanika ali pa vsebuje neko nasprotje do povedanega v prvem delu: . . . *vi niste
kakor drugi otroci — vi ste samorastniki* (Vor.), *proti Matjaž je po navadi dišal
po bencinski mešanici, ona po šamponu za ženske glave* (B. Zup.) ali *Mesto se
komajda prebuja, levi so že zbujeni* (B. Zup.).

Za stavke, katerih prvi del označuje neko dejanje, drugi del pa njegov
rezultat, je značilno, da v drugem delu pride nekaj nepričakovanega, neko zelo
izrazito nasprotje. Tu imamo običajno zanikanje v enem izmed obeh členov:
Dolgo je premišljeval vsevprek — nobene pametne misli (Finž.); *Zdi se mi celo,
da se zvije list kakor v bolečini, če ga vzamem v roko. Živi — ne more živeti*
(Iv. C.); *Sežem po nož za pas — na bese, noža ni bilo* (Finž.); *Zdi se mi, kakor
da bi bilo zakopano življenje v teh nakopičenih, oprášenih listih; majhno živ-
ljenje, v dolini vzdihujoče, na pustem kolovozu. Slutim daljavo — ne more tja.*
(Iv. C.)

Sedaj pa navedimo primere vzročnega brezvezja (vzrok je seveda
izražen v drugem delu brezvezja): *Polona ni nič videla in nič slišala, / vsa se je
predala slasti divjega napora in vonja zorane zemlje* (Ing.); *Nisem šel naravnost
proti šoli, / prezgodaj je še bilo* (Iv. C.); *Ženski sta stali nemi poleg njega, / ču-
tili sta težo in pomen tega trenutka* (Vor.); *Čudila sva se, / v takšnem primeru
so kmetje ravnali prav nasprotno, doma so puščali ženske, poskrili pa so se
sami.* (Koc.)

Poznamo dve skupini stavkov tega tipa: prvi je pravi pojasnje-
valni, drugi pa velelno pojasnjevalni. V pravih pojasnjevalnih
stavkih drugi del utemeljuje to, kar potrjuje ali zanika prvi del. Na primer:
Tudi name pade sramota — boter sem mu (Vor.); *Ni me videla — njene oči so
gledale prazno, naravnost in niso videla ničesar.* (Iv. C.) Povedek je v obeh delih
izražen z oblikami glagola v povednem naklonu: *Glasno lahko preklinjajo v
Atenah moji prijatelji Bizanc — naše kletve ne segajo preko morja do Pro-
pontide* (Finž.); *Že se ga je prijemala nejevolja; hlapci pod njim mu predolgo
niso spodili ničesar* (Tav.); *Rada bi se bila skrčila, a se ni smela, / njen čas je bil
blizu* (Ing.); *Ne maram ljudi, ki so kakor . . . abecednik. Prelista človek in se
ne ustavi nikje: / to vse je že bral.* (Iv. C.)

Zelo pogosto je tak povedek izražen s povedkovim določilom bodisi v obeh
delih ali samo v enem: *Sok Marjete ni maral nikoli, / bila je premrzla, prerobata,
vzel jo je samo zaradi posestva* (Ing.); *V srcih pa smo bili stari: poznali smo skrb
in strah* (Iv. C.); *Bila je razgreta in razposajena: / bil je njen dan* (Ing.)

V velelno pojasnjevalnih stavkih drugi del vsebuje utemeljitev zahteve, ki
je izražena v prvem delu z velelnikom. Povedek v prvem delu je v velelniški

obliki ali v kaki drugi obliki z velelnim pomenom; v drugem delu stoji glagol v sedanjiku, prihodnjiku in pretekliku ali pa povedkovo določilo s pomenom dejanskega rezultata. Na primer: *Ne bojte se, da bodo njih grobovi brez cvetja: / pomlad, poletje in jesen bodo nasuli obilo najlepšega cvetja na njih grobove, takega, kakršno jim mi iz dolin ne moremo prinesiti (Kranj.); Spoštuj jo, rob njenega krila poljublaj — / nisi še vreden njenih oči (Finž.); Pomislite, bratje v Kristusu, in jokajte z mano: / odslej mi je ime Polikarp! (Iv. C.); Ne kliči mi minule sreče, ne vzbujaj vzdihav dni, v bodočnost mi ne zri boječe: / bilo je eno — to še ni! (Greg.)*

V skupino vzročnih brezvezij spadajo tudi stavki, katerih drugi del ne vsebuje utemeljitve, ampak dodatno pojasnilo, ki je v posredni zvezi z vsebino prvega dela — to so pojasnjevalni stavki z odtenkom vzročnega pomena (lahko jih vključimo tudi v skupino pojasnjevalnih stavkov, ker so na meji med vzročnimi in pojasnjevalnimi brezveznimi stavki). To nam potrjujejo naslednji primeri: *Njegov tovariš se posiljeno nasmehne — na ta argument mu ni bilo najti hitrega in odločnejšega odgovora (Ker.); Dolga je bila pot od križa do mrtvašnice — preromal je pač dolgo življenje (Iv. C.); Jakob Robida se je nasmehnil srečen: / po treh letih taboriščnega življenja in vročih sanj je naposled stal pred ciljem, bil je doma (Kranj.); Čučkovo levo oko se je zasmejala: / cena zemlje je padala, le Čučkova njiva in travnik sta se v dveh tednih podražila (Ing.)*

Pri posledičnem razmerju v brezovju njegov drugi del izraža posledico, rezultat ali sklep, izhajajoč iz vsebine prvega dela. Na primer: *Gospod stvarnik je bil zelo dober pravnik — še danes bi lahko na zemlji zasedel stol modrega daljnovidnega ministrstva (Kos.); Jožeta ni bilo več sram — zaklical bi na glas: »Glejte, to je moja mati.« (Iv. C.); Vojaki so gonili na smrt — med ljudstvom grobna tišina (Finž.).*

V nekaterih stavkih se v drugem delu izraža prava posledica, ki sledi kot rezultat dejanja prvega dela: *Tukaj nimate izbirati — k notarjevi gospe pojdite (Ker.); Naučiš se vojne in se proslaviš — / tvoje barbarsko ime bo pozabljeno (Finžg.); Njen klic ni bil zaman: / Ožbej, ki je ves čas stiskal svoj obraz v dlani, je skočil na sredo hiše (Vor.); Ah, hišo je že izklical klicar — / zdaj deca nesrečna zajoka, zastoka, kot streho objemal bi divji požar in kot da tramovje že poka (Greg.).*

V gornjih stavkih je mogoče opaziti, da je povedek skoraj vedno izražen z glagolom v povednem naklonu in včasih v drugem delu z velelnikom. Drugače pa je v brezvezijih, katerih drugi del vsebuje logični sklep, izhajajoč iz povedanega v prvem delu: *Prosto ti je od mene, / mož se, srečna bodi! (Jur.); Devet bratov mi je umoril Bizanc — stoterno maščevanje za nje! (Finž.); gostoljuben strop je moj: / gnezda svoja nanj pripnite, tu valite, tu gojite srečonošni zarod svoj (Greg.); Danes dviga isti hladni dvom sikajoče želo: Bogovi, prizanesite! (Finž.).*

Opozoriti moramo še na posebno značilnost brezvezniško zloženega vzročno-posledičnega stavka. Če bi želeli te brezvezniške stavke zamenjati z vezniškimi, bi morali rešiti vprašanje, ali naj jih zamenjamo s priredjem ali podredjem. Kot je znano, v slovenščini obojna razmerja v vezniškem stavku res obstajajo: prim: vzročne priredne veznike **kajti**, **zakaj**, **saj**, **sicer** s podrednim **ker**. (Pri posledičnih imamo **zato**, **torej**, **tako**, **tedaj**, **zatorej** proti **tako da**.) Slovnica trdi, da bi sklepalno in vzročno priredje v vseh navedenih zgledih lahko za-

menjali s podredjem.¹¹ Torej nimamo merila (in ga tudi nismo mogli najti), s katerim bi ugotovili, v kateri tip zloženega vezniškega stavka lahko spremenimo brezvezje z vzročnim ali posledičnim razmerjem.

In sedaj o brezvezjih s p o g o j n o - d o p u s t n i m r a z m e r j e m. Raba pogojnih stavkov je v slovenščini zelo omejena, za dopustne stavke brez veznika so pa tudi samo posamezni zgledi. V pogojnih stavkih prvi del po navadi sporoča o dejanju, ki je pogoj za uresničenje dejanja drugega stavka. Prim. pri Gregorčiču:

Gori na stolu pa Večni sedi,
kapljici vsaki on srečo deli:
pade na polje — / rodi zelenjad,
kane na drevje — / obilen da sad,
kaplja na njivi — / da žito zlato,
kaplja na trti pa — / vince sladko.

Ti migni — / blisku žar se upihne,
le prst zavzdigni — / grom potihne,
le veli — / bič se razdrobi,
le želi — / led se raztopi,
in roka, ki je prej grozila,
bo blagoslov na nas rosila.

Dopustni stavki v prvem delu vsebujejo pogoj za uresničenje dejanja drugega dela, v drugem delu pa se izraža to, kar se dogaja navzlic obstajajočemu pogoju: *Briga me res ne, briga — koplji, da samega satana izkoplješ — / vode ne bo* (Vor.). Dopustna brezvezja so zelo blizu protivnim; lahko jih zamenjamo z vezniškim stavkom, bodisi dopustnim bodisi protivnim. Kakor pri vzročno-posledičnih tudi pri teh stavkih ne vemo, ali bi jih bilo bolje spremeniti v priredje ali v podredje: *Dolžiš boga, dolžiš nebesa, ljudi in zemljo, vse stvari, in angela, v peklju besa — / nikdo ni kriv, kriv sam si — ti!* (Greg.)

(Se bo nadaljevalo)

Zapiski, ocene in poročila

DELEŽ LEPOSLOVJA V SLOVENSkih MLADINSKIH LISTIH

Slovenci* imamo zdaj tri mesečnike za mlade bralce, Cicibana, Kurirčka in Pionirja, ter tednik Pionirskih list, če kolportažni zabavni list Zvitorepec izločimo iz našega pregleda kot list, ki prinaša skoraj izključno tuje, trgovskim vidikom prirejene stripe, kjer ob okleščnem besedilu o leposlovju v ustaljenem pomenu te besede ne moremo govoriti. Od navedenih listov imajo trije že dolgoletno izročilo, saj izhajata Ciciban in Pionir že štiriindvajseto, Pionirski list pa dvaindvajseto leto. Ciciban je namenjen otrokom prvih treh razredov osnovne šole in zadnja leta tudi predšolskim otrokom, druga dva lista učencem od četrtega razreda naprej. Ko se je pred osmimi leti ustanovil Kurirček, sprva po značaju prispevkov ni bil omejen na določeno razvojno stopnjo otrok, temveč je bil urejan po načelu tematske zaokroženosti, saj je prinašal le besedilo s snovjo NOB in ljudske revolucije. Nato pa se je vedno bolj začel prilagajati zanimanju in usmerjenosti otrok na srednji stopnji osnovne šole, tako da ima danes največ bralcev med učenci četrtega in petega, pa tudi še šestega razreda. Zadnji letniki kažejo, da uredništvo čedalje bolj skuša razširiti tudi tematiko prispevkov, ki segajo na različna področja življenja v sedanjosti in preteklosti.

¹¹ Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel: Slovenska slovnica, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1968, str. 322—323.

* To poročilo je bilo podano na jesenskem posvetovanju Zmajevih otroških iger v Novem Sadu 8. novembra 1968; posvetovanje je obravnavalo problematiko mladinskih listov v Jugoslaviji.

Besedila, ki jih interpretiramo na tak način, morajo biti različna in ne samo leposlovna. Od časa do časa je treba vključiti v interpretacijo tudi starejše avtorje, ker mora učenec »že v osnovni šoli spoznati, da se tudi jezik neprestano spreminja, da je torej živ organizem« (UN str. 13).

Seveda pa vprašanje jezikovnega pouka ne bo rešeno, dokler zanj ne boma imeli dovolj učnih pripomočkov in dokler se vsak izmed nas ne bo zavedal, kako potrebna je jezikovna vzgoja na vseh stopnjah šol.

A. A. Bronskaja

Univerza Kijev

STAVČNA BREZVEZJA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Pojasnjevalna brezvezja so skupaj z dodatnimi (in sicer tistimi z odprto strukturo) v slovenskem knjižnem jeziku najpogostejša, saj v naši kartoteki sestavljajo 75 % vseh brezvezij. Ni se torej čuditi, če so ti stavki zelo raznovrstni in npr. v rusčini tako podrobno obravnavani.¹² V tem brezvezju drugi stavek konkretizira in pojasnjuje vsebino kake besede ali člena prvega stavka. Glavna strukturna značilnost pojasnjevalnega stavka namreč je, da razmerja ne obstajajo med stavki, ampak med eno besedo ali členom prvega stavka in med drugim stavkom; bolj natančno: prvi stavek vsebuje besedo, ki ustrezno nekaterim svojim slovničnim, večinoma pa pomenskim lastnostim nujno zahteva konkretizacijo v drugem stavku priredja. V pojasnjevalnih brezvezjih se ugotavlja istovetnost oz. razmerje med celoto in delom obeh njihovih sestavin.

Pojasnjevalna brezvezja pregledno obdelujemo glede na besedo ali stavčni člen, ki ga pojasnjuje drugi stavek brezvezja. Pojasnjevani pa so lahko: zaimek ali zveza zaimka s samostalnikom, beseda zaimenskega izvora ali pomena, abstraktni samostalnik, zveza števnik s samostalnikom, glagol, pridevnik, stopnjevanje in odvisnik.

Zaimek spada po svoji naravi med najbolj abstraktne besedne vrste; zamenjuje imena, ta vloga pa se je razširila in zdaj zaimek zamenjuje tudi različne besedne zveze in celo stavke. Zato zaimek torej kar zahteva konkretizacijo, se posebno kazalni. Le pogledjmo si to ob primerih: *Šimen je spal in sanjalo se mu je t o l e* : / *Bog ga je blagoslovil z neizmernim bogastvom* (Iv. C.). *T o je glavno in s a m o t o je pomembno* : / *ona sama ne more živeti z njim, ona sama se je obsodila* (Kranj.); *T o velja seveda za govorno in pisano besedo* : / *ne čvekajmo tjavdan, ne potaplajmo svojega poslušalca ali bralca v morje praznih besed* (Top.); *Vedno v meni um in duša za prevlado se poskuša*; *t o nesreče moje vir* : / *vedno v meni je prepir* (Greg.).

V slovenščini so tudi neke vrste eliptična brezvezja tega tipa: kazalni zaimek je v njih izpuščen (toda smiselno precej očiten), drugi del brezvezja pa je

¹² Naša obravnava pojasnjevalnih stavkov se opira na članek L. A. Glinkina, K voprosu o bessojuznom složnom predloženi v jazyke drevnerusskih pamjatnikov XVI — XVII vekov; Issledovanija po leksikologii i gramatike russkogo jazyka, Izdatel'stvo AN SSSR, Moskva, 1961, str. 230—258.

tudi osebek: *Bilo je čudno: / nič ga ni pretreslo* (Kranj.); *Jasno je naslovljeno: / posestnik vile, lastnik pristanišča, v prečni ulici od osrednje ceste* (Finž.); *Zdaj je prišlo na dan: / Donajca ni skočila sama pod vlak, marveč sta jo prej Donaj in Franca zastrupila in jo ponoči zagnala na progo* (Ing.); *Marku je leglo žalostno na srce: / spet nič kave* (Iv. C.).

Drugi del brezvezja je od pojasnjevanega zaimka najbolj odvisen, kadar je zaimke predmet in zahteva pojasnilo. V takih primerih je pojasnjevalni stavek odvisen od zaimka in od zveze glagola z zaimkom: *V šoli so me poučili še o nem: / iz vsake gosenice se izleže metulj* (Kos.); *Jaz vam lahko povem samo tole: / mlada Karničnica je prišla sem nekje od Tinj* (Vor.); *Potem si zapomni to: / preden človeka obsodiš, zlezi vsaj za hip v njegovo kožo* (Kos.); *Ampak to moram reči, gospod župnik: / presneto ste me bili zapažili, korenito zabili* (Iv. C.).

Zanimivo je, da v ruščini, kjer so sicer brezvezniški stavki zelo pogostni, stavkom s kazalnim zaimkom v funkciji predmeta v prvem delu ustrezajo samo podredni stavki z veznikom čto: *Asja ponjala neobhodnost' našej razluki; no načala s to go, / čto zabolela i čut' ne umerla* (Turgenjev).

Med kazalnim zaimkom in drugim stavkom brezvezja obstaja razmerje istovetnosti, tj. isti pojem se izrazi na dva načina: s kazalnim zaimkom in pojasnjevalnim stavkom. Pri nedoločnem zaimku pa ne gre samo za razmerje istovetnosti, ampak tudi za razmerje med celoto in delom: *Vsa k se maščuje po svoji pameti in po svojih močeh: / nekateri strupeno sovražijo, drugi pa iz samega maščevanja delijo z odprtimi rokami še to, kar imajo* (Kos.); *A že ta ukradeni pogled, ki sta ga vrgla po njej, jima je razodel vse: / na njenem obrazu, pa še tako strašnem, tako čudnem, tako resnem in tako prekruto dozo- relem je bil izraz svojevrstne volje* (Kranj.); *Hipoma se je vse spremenilo: / nekdo je prišel in je prinesel kruha* (Iv. C.); *In ta trenutek se je Jožku začel ves svet spreminjati v eno samo strašno, neizmerno, okroglo, belkasto in razlito, rumeno ocvrto jajce, in nenadoma je, za en sam trenutek, vse postalo resnično jajce: / ded je bil jajce, ... in on Jožko je bil tudi jajce in jajce je bila mati ...* (Kranj.).

Za razmerje med celoto in delom gre pri stavkih, ki imajo v prvem delu nedoločni zaimke: *Toda ni hče mu ni odgovoril: / Francuh je zasopljen ležal na slami, poleg njega se je zgrudil Andruh, ki ga je delo izčrpalo do kraja ...* (Vor.); *Na kaj vse se ljudje danes obešajo: / Podbojev Justin se je obesil na srobot, Belajeva Marička se je obesila na rob rjuhe, Peskarjeva Anca na sajasto verigo nad ognjiščem* (Kos.).

Kazalnemu zaimku je lahko pridružen samostalnik: *Da, Lojzka je tvoj otrok in čudna je ta stvar: / ko imaš otroka, se tvoj svet zoži* (Kranj.); *Za slovenske protivne veznike velja nemara tale lestvica: / pa (a) — toda — ali — vendar, pri čemer je prvi veznik najslabši, zadnji najmočnejši v ponazarjanju nasprotja, ki je med povezovanima členoma* (Top.); *Sinko, ne boj se! Kdo bi bil tako neumen in tako moder, da bi mu kanila v pamet taka misel: / Iztok na poti v Bizanc! (Finž.); To srečo sem i jaz imel: / s teboj sem žil, o žarkih tvojih sem se grel, o njih si um vedril* (Greg.); *Delo je bilo končano, vse je bilo končano. Nekoč je moralo biti, to je vedel, in zdaj je tu tisti trenutek: / jame je konec in konec je še nečesa drugega, nečesa večjega in lepšega ...* (Kranj.).

V drugo skupino spadajo brezvezja, v katerih prvem stavku je zaimenski prislov. Povezanost med pojasnjevano besedo in drugim stavkom je zelo močna: *Z vami je tako: / vi niste kakor drugi — vi ste samorastniki (Vor.); Je tako: / žive stvari nas bolj mikajo od mrtvih, gibanje od mirovanja, sprememba bolj kot enolično trajanje (Top.); Tako je bilo od nekdanj: / gruntarji imajo konje in plug in težake (Ing.); Kakor sem sklenil, tako se zgodi: / prizanesem ti zaradi vina (Finž.); Iz Borisovega pripovedovanja sem razumela, da je moralo biti nekako takole: / Stric je videl, da Drejcu ni več rešitve (Kos.).*

Med samostalniki najbolj zahtevajo konkretizacijo abstraktni. Številne samostalnike v vlogi pojasnjevanega člena lahko razdelimo na dve skupini. V prvo spadajo taki, ki pomenijo govor in misel: *vprašanje, pesem misel, maranje, govor, sklep, zamisel, prošnja, beseda, prisega, zavest, povelje, obljuba, poziv, črka, verz, pismo, napis, pregovor, spoznanje, opravičilo, načrt, resnica, rečenica, teza* itd. Primeri: *Saj veš kako glasi tista rečenica: / vsakdo na mesto, ki mu je določeno (Koc.); Življenjske izkušnje, ki jih ni malo, so ga naučile nekaj resnic, ki jih zares spoštuje: / Pravo težo imajo dejanja, ne besede (B. Zup.); Polona je že napravila načrt: / takoj, ko bo končano z agrarno reformo, si morajo razdeliti veleposestvo (Ing.); Takrat, v tistih strašnih in žalostnih časih, je za svoje dejanje našla opravičilo: / otroke in moža je reševala (Kranj.); Epaírodit je še čul temni zvok kladiiva, ki je udarilo povelje veslačem: / v morje z vesli! (Finž.); Zgubljeno na veke je spanje, dobljeno pekoče spoznanje: / najhujša je vseh bolečin kesanje, krivice spomin! (Greg.); Vame se je zapičilo vprašanje: / gosnica bo požrla vse liste in kaj potem (Kos.); Druga misel pa je bila: / če je treba svet preobrniti in krvavo morje preplavati, najti jo moram, govoriti moram z njo! (Jur.); Iz davnih lepih časov se spominjam, da sem napravil pesem, ki se je začela z ognjevitim verzo: / Na boj za národ svoj! (Iv. C.).*

V drugo skupino pa spadajo abstraktni samostalniki, ki pomenijo čutno dojetje ali čustveno stanje; kakor npr. *čudo, sen, čudež, bridkost, občutek, brezup, težava, zlo* itd. Primeri: *Nad hišo je legla strašna mora: / »Sramota za Karnice« (Vor.); Sen sanja srce moje zlat: / odprto je nebo, in ven se usiplje zbor krilat, kaj bo, kaj bo pač to? (Greg.); In glej, čudo nebeško — / res so se bili razmaknili oblaki in veselo sonce je zasijalo skozi okno (Iv. C.); Ali ni je sreče brez nesreče, tako je tudi ona imela svoje križe in težave: / manjkalo ji je posvetnega premoženja (Jur.); V srcu pa ti razsaja in te razgreba strašen občutek zapuščenosti: / odtrgan si od vsega živega (Kos.); Pokazalo se je novo zlo: / pri vsaki hiši je namrznilo mnogo luka, spričo odjuge pa je začel naglo gniti (Ing.).*

V brezvezjih, kjer je pojasnjevani člen izražen z zvezo števnik in samostalnika, se razodeva razmerje med celoto in delom, razen tega pa števnik iz prvega stavka brezvezja natančno določa število poimenovanj ali stavkov v drugem delu brezvezja. Števnik v prvem delu pove samo število poimenovanj, v drugem delu pa se pokažejo kakovostne razlike naštevanih imen. Poglejmo: *Na tem vrtu se ni cedilo niti mleko niti med v potokih, na tem vrtu sta tekla dva potoka: / v prvem so bregove prestopale solze iz jokavih oči in v drugem je tekla rdeča človeška kri (Kranj.); In vendar so bili vsem štirim cilji napisani: / Zinka je imela svoj cilj v krvi, Peter v užaljenem srcu, Izidor v granatah, patronih in drugih vojnih igračah, Venčku pa je bil*

cilj določen že zdavnaj pred njegovim rojstvom, in ta cilj je bila šivanka... (Kos.); Veznik "i n" ima torej v takih primerih kar dve vloži: / ali vsebinsko razliko povezovanih členov ublažuje, spravlja vsebini tako rekoč na ravnino soobstajanja, ali pa jo povečuje (Top.); Stopila — ali k sreči, k slavi? — oba pred božji sva oltar: / s poročnim vencem ti na glavi, ogrnjen jaz pa v črn talar (Greg.); Grenko pričakovanje drugega jutra je težilo obema srce: / ena se je tresla in bala očetove jeze, drugi ni spati dala materina ljubezen in moževa ostrost (Jur.); Ves hipodrom se je razdelil v dva tabora: / polovica je kričala, da je Azbad ptiča zadel, polovica je oporekala, zadel da je le pero, ptič še sedi in jezno gleda za Azbadom (Finž.); Saj bi že začeli kakšen škandal, vsaj za poskušnjo in da bi malo podrezali, ampak ovir je dvoje: / prvič so ljudje preveliki pijanci in drugič ni denarja... (Iv. C.); Ali razumite me: jaz sem med dvema mlinskima kamnoma — / na eni strani Meta, na drugi strani pa Karnice, moj oče (Vor.).

Tudi brezvezja, katerih pojasnjevani člen je izražen z glagolom, so v slovenskem knjižnem jeziku zelo pogostna. Bogato gradivo nam dopušča deliti te stavke na tri skupine glede na stopnjo povezanosti med drugim delom in pojasnjevanim členom (povezanost pa je odvisna od pomenskih lastnosti glagola). V prvi skupini so brezvezja, katerih pojasnjevani člen je izražen s predhodnim glagolom. Zveza med takim glagolom in drugim delom strukture je seveda zelo tesna (glagol teži po predmetu). Večinoma so to glagoli, ki pomenijo govor in misel: reči, praviti, pisati, skleniti, misliti, sporočati, vedeti, želeti, razlagati, klicati, dopovedovati, odločati, ponavljati, oznanjati, klikniti, pomniti, spoznati, odgovarjati, očitati, izkričati itd. Poglejmo primere: Vest mu je rekla: / s trmoglavostjo si sam kriv, da ti otrok umira (Jur.); Očital sem si v svojem srcu: / Daleč je njen grob, zapuščen od vseh, samotен in žalosten, kakor so grobovi neznanih popotnikov (Iv. C.); Pomni: Bolj kakor Irena te ljubi — despojna (Finž.); Med tem je snemal s sten podobe domačih, ki jih je imel okrašene z umetnimi rožami in razlagal: / ta mož in žena sta mrtva, ustrelili so ju (Kranj.); Pa še nekaj bi lahko vedel: Kdor norca tepe, tudi sam ni pameten (Kos.); Njim sporočal bom z višave: / kmalu mine mrzla noč, kmalu dan napoči slave, kmalu zmaga sonca moč! (Greg.); Pregovor pravi: / Pometaj pred svojim pragom! (Kos.); Ponaavljam: / Ne slušaj njih blebetanja, izderite meče in kaznujte izdajalce, če vam je milo svobodno sonce (Finž.).

V drugi skupini so prehodni ali neprehodni glagoli, ki jim drugi del brezvezja pojasnjuje vsebino ali notranji smisel: Tebi, dekle, pa ni treba krasila, krasa dovolj si od neba dobila: / ustne so ti nad korale rdeče, tvoje oko se nad biser leskeče; rože, rastoče sred lilij obličja, rajske brez tujega so lepotičja; kodri, ki venčajo modro glavico, krasijo bolj te kot krona kraljico; snežno beloto deviškega vrata le zatemnila bi vrstica zlata! (Greg.); Domačija mu je razpabila: / stog se mu je sesedel, svinjak se mu je sesedel, polovica hleva se mu je sesedla, pa tudi hiša bi se mu bila sesedla, če ne bi bila zidana iz zdravega kamna, ki mu tudi v sto letih nobena bolezen ne more do živega (Kos.); Pobesneli so konji in jezdec: / krik, tuljenje, žvenket mečev in pokanje oklepov, rezgetanje, povelja Slovenov in Hunov, napad in beg, stokanje umirajočih, curki krvi, divjanje in rezget konj brez jezdecov (Finž.); Marjetin obraz se je v hipu izpremenil; / usta so se ji odprla, oči so ji izstopile, rdečkasta lica posinela (Ing.); Dolgo so se pričkali: / eni so trdili, da to ni mogoče, eni so se pa

poganjali, zlasti grajski hlapec, ki je Meto večer popred v gradu videl in slišal govoriti, da je morda le res (Jur.); Večji študent, ki je bil že bolj domač, je skrival med komolci knjigo in je bral — / mrmral je vmes nerazumljive besede, zato da je slišala gospodinja njegov glas (Iv. C.); Življenje žre življenje: / živali rastline, ljudje živali in še sami med sabo (Kos.); Gori na stolpu pa Večni sedi, kapljice vsaki on srečo deli: / pade na polje — rodi zelenjad, kane na drevje — obilen je sad, kaplja na njivi — da žito zlato, kaplja na trti pa — vince sladko (Greg.).

V tretji skupini brezvezij glagol v povednem naklonu pomeni dojevanje, drugi del brezvezja pa pove, kaj se dojema: Matic je dvignil glavo in pogledal kvišku: / tik nad cesto je švignilo velikansko letalo, prav tisto sivo letalo z dvojnimi krili, ki je zjutraj švignilo nad Modrjonovim travnikom (Kos.); Pogledala mu je še enkrat v obraz — / suh je bil in siromašen in oči so gledale mirno in vdano izza golih rdečih trepalnic (Iv. C.); Rad gledam te valove bodre, valove te zeleno-modre: / temna zelen planinskih trav in vedra višnjevnost višav lepo se v njih je zlila; na rosah sinjega neba, na rosah zelenih gora lepoto to si pila — krasna si, hči planin! (Greg.); Odprl je oči, se s komolci uprl v zemljo, dvignil glavo in pogledal po sebi: / na trebuhu mu je ležala skoraj dve pedi široka rana (Kos.).

V posebno skupino gredo brezvezja, v katerih drugem delu se pojasnjuje povedno določilo iz prvega dela brezvezja; s tem se pojasnjevanemu odpre konkretna vsebina oznake ali stanja: Najbolj strašen pa je bil glas njegov: / sladek je bil, spolzek in mil, človeku pa so se šibila kolena pod vsako besedo (Iv. C.); Venc je ostal trd in neomajen: / kolena so mu trmasto štrlela kvišku, čez široko odprte oči so mu potegnili raztrgan zamaščen klobuk, njegov nos pa je bil še obsežnejši in bolj zavihan kakor v življenju (Kos.); Kako so si vsi očetje podobni, ne samo vi iz daljnega kraja, temveč z redkimi izjemami očetje vsega sveta: / ni nikjer boljšega konjička kakor na očetovem kolenu in nikjer ne slišiš bolj čudovitih pravljic, kakor če se stisneš očetu v naročju na njegova kolena (Kranj.); Prišla je nekoč k meni, ob eni ponoči je že bilo in vsa je bila izmučena: / oči rdeče, obraz bled, prozoren (Iv. C.); Tudi od nature je bil obilo obdarovan: / imel je močan, sicer oster glas; vse je hitro razvidel in govoril je ... (Jur.); Poglejte v obraz mu, obraz vam je znan: / ta narod je — narod slovanski (Greg.).

V posebni skupini so stavki, katerih drugi del odpre vsebino stopnjevanja. Stopnjevanje se nanaša na predikatívni člen prvega dela zloženega stavka. Nemajhno vlogo ima tudi zaimenski prislov kot najpomembnejši povezovalni člen: Jaz pa sem ji šel naproti in šel sem kakor ona: / obraz se mi je skrčil in ustnice so se mi tresle in stopal sem nalahko (Iv. C.); Oddahnil se je, ker se je pred njim razgrnil njegov dan, ki je bil jasen kakor nebo nad njim: / tam gori nikjer nobenega oblaka, tu doli nikjer nobene skrbi do samega večernega mraka, ki pa je bil še za devetimi gorami (Kos); Bila je kakor hlod, ali kar že, kar je hudo-urnik ob nalivu naplaval na travnik: / dokler so bile vode velike, ni nihče videl tega strohnelega hloda, ki se kotali v kalni vodi (Kranj); Bilo je kakor v sanjah, ko človek v enem samem hipu prehiti leta in desetletja — / ena sama podoba je, v enem samem okviru, a lic je tisočero, bele oči strme trdo, kakor iz večnosti (Iv. C.); Noč, ki jo je Venc Poviškaj preživel po tistem srečanju, je bila kakor aprilsko vreme: / sonce in dež, veselje in žalost, upanje in obup (Kos).

Obstajajo tudi brezvezniški stavki, katerih drugi del pojasnjuje odvisnik v prvem delu. V vlogi povezovalnega člana nastopa prav tako ali zaimsek ali beseda zaimenskega izvora, ki povezuje glavni stavek z odvisnikom. V večini primerov se odvisnik nanaša na glagol v glavnem stavku, lahko pa tudi na samostalnik. Na primer: *Medtem ko je Ana dajala bolnici zdravila, je Hana povedala, kako se je bilo zgodilo: / prišli so grajski hlapci in kljub njenim prošnjam znosili vse iz hiše (Ing.); Razlagal je na dolgo in široko, kako se je po navodilih Panterjeve Jere zdravil s koprivami: / večer za večerom je hodil v zapuščeni vrt, se skrtil za stranišče, si sklekel hlače, dvignil srajco in se tako dolgo bičal po nagem telesu, da je skoraj onemel od bolečine (Kos.); ... zdelo se mu je čudno in smešno, da je bil pijan, nič mu ni bilo neprijetno in samo zibalo se je, kamor je pogledal: / zibala se je nalahko miza, kakor da bi bil kdo spodaj in bi jo dvigal s hrbtom, zibala so se vrata, zibala so se okna in tla so se včasih malo zamajala ... (Iv. C.); Ena sama nepregledna vrsta zelene vojske po belih cestah, vojske, ki se vali kakor povodenj in za njo ostaja strašna sled: / po obcestnem drevju obešeni ljudje, v jarek pometani poklani starci in otroci in obe strani ceste se vijejo oblaki črnega dima gorečih domov ... (Kranj.); »Tako ti povem, France,« odgovori župan, »ko bi nam ušel, se nikdar ne pobotamo z grajskim gospodom in saj veš, kako je: / če bolj zlodeju ugajaš in če si boljši z njim, tem boljši je on s teboj« (Jur.).*

Indiferentno strukturo je najtežje ločiti od odprte strukture. Navajamo še nekaj lastnosti. Indiferentna struktura ima lastnost, da so njene sestavine po vsebinskem obvestilu v odnosu do zunanjšega člana in po samostojnosti enako-pravne. V odprti strukturi pa se obvestilno središče nahaja v prvem delu, druge sestavine vsebujejo le nekako dodatno obvestilo, to se pravi, da obstaja bolj ali manj šibka odvisnost med prvim delom in dodatnim stavkom. Dodatni stavki niso popolnoma razumljivi brez prvega dela. V odprti strukturi je vrstni red sestavin stalen, ni ga mogoče spremeniti, ker je obvestilno središče v prvem delu in razmerja med njim in dodatnim stavkom ne dovoljujejo spremembe. Sprememba besednega reda je včasih mogoča med dodatnimi stavki. V indiferentni strukturi pa je vrstni red mogoče zamenjati, ker v odnosu do zunanjšega člana ni pomembno kakšno obvestilo bo podano prej. To seveda ne velja za zložene stavke, kjer je izražena zaporednost dejanj posameznih členov. Sprememba vrstnega reda členov ni možna zato, ker se dejanje vsake sestavine godi v časovnem zaporedju; v odprti strukturi, kjer prvi del vsebuje obvestilno središče, drugi del pa samo nekaj doda, ni možnosti za zamenjavo besednega reda. Na splošno bi lahko rekli, da se razmerja v odprti strukturi razvijajo vodoravno, v indiferentni pa v glavnem navpično in da so vezalna.

Glede na to, kako časovno potekajo dejanja v sestavinah v indiferentni strukturi (vezalni stavki), delimo stavke v dve skupini:

a) Stavki, v katerih dejanja potekajo istočasno, se uporabljajo pri opisovanju narave, človeka, položajev. Povedek je izražen z glagolom v istem času, izražen pa je lahko tudi s samostalnikom, pridevnikom ali deležnikom v pretekliku s pomenom rezultata. Na primer: *Zagoreli, skoraj bronasto rjavi obraz ji je zalivala rdečica, / oči so se ji bleščale v vlažnem lesku (Ing.); Oča so kleli, topli me, / mati nad mano jokali se, / moji se mene sramvali so, / tuji za mano kazali*

so (Preš.); *Meni je bilo v prsih suho in prazno, / jezik mi je bil trd* (Iv. C.); *Sle-
mena onstran kotline so bila kakor umita, / skozi drevje so bliskali zidovi do-
mačij* (Vor.); *Gnalo nas je med ljudi, dišalo je po travniškem cvetju, / iz gozda
je valoval duh po smoli* (Koc.); *Na desni pa je bila velika odprta ravan, čisto
prazna, z visoko travo poraščena, / jarki so se križali na vse strani, samotno
drevo je stalo tu pa tam* (Iv. C.); *Tam zunaj sanjajo zvezde, / valovi pod oknom
šume* (Iv. C.); *Zašumelo je zeleno morje v toplem dihu iz Italije, / mrak je pa-
dal, / na obzorju daljnem plavala je črna ladjica* (Iv. C.).

V gornjih primerih je lahko videti, da je povedek izražen s preteklikom ali s povedkovim določilom, ki pomeni rezultat. Še primeri, v katerih je povedek izražen s sedanjkom: *Kiadiva in sekire se vedno vznemirijo, / vmes se oglašča ža-
ga, / stražarji požvižgavajo, / hrup postaja vedno bolj votel, / odmevi so vedno
daljši* (Koc.); *Drva cvrčijo, dim se vije izpod podaljšane strehe na prosto, pose-
damo okoli toplote in se ukvarjamo z različnim opravilom* (Koc.).

Stavke, v katerih dejanja potekajo zaporedno, uporabljamo tudi za opiso-
vanje slik, kjer se dogodki vrstijo drug za drugim. Raba takih stavkov je bolj
redka. Povedek je navadno izražen z dovršnimi glagoli, ker mora izraziti konec
dejanja. Povedek lahko izraža dejanja s preteklikom, prihodnjikom ali s seda-
njikom v pomenu preteklega ali prihodnjega. Primeri s preteklikom: *Potem je
nebo raztrgal blisk, / zagrmelo je, / močan sunek je pograbil mladiko* (Kos.); *Iz-
pod grma kraj ceste je planil zajec na polje, konja sta odskočila, voz se je sun-
koma zamajal ter je zadel s prednjim kolesom ob kanton* (Iv. C.); *Zaživelimi smo
znova kot družčina, / hitro smo se uredili in se znašli, / nekaj sorodniškega je za-
tripalo med nami, z všečnimi in nevšečnimi prvinami takšne psihoze* (Koc.). Pri-
meri s prihodnjikom: *In oživela bo soha od marmorja, / zatrepetal bo moje
srce; / z motnim smehljajem, ah, z usti drhtečimi, padla boš meni v ljubeče roke*
(Iv. C.); *... Sonce umira in prišel bo čas — prišla bo noč nad gozdovi šume-
čimi, / luna bo vstala nad daljno goro; glej, že s koraki boječimi, lahkimi stopajo
sence v alejo temno* (Iv. C.).

Zelo pogosto se zgodi, da ima že katera izmed sestavin indeferentne struk-
ture pri sebi pojasnjevalni stavek: *Na dnu kotanjic so tla pokrita s čistim boro-
vim igličjem, / plast je tako debela, da je prožna, ponekod so skale pokrite z ze-
lenim mahom* (Koc.); *Na starem so trgu pod lipo zeleno trobente in gosli in cim-
bale pele, / plesale lepote z Ljubljane so cele v nedeljo popoldan z mladenči
vesele; / bila je kraljica njih Urška brhka, plesati ni dolgo nje volja bila* (Preš.); *Ulice so bile žalostne, sive; vse sivo, hiše, ljudje, misli, ves svet, tlak je bil spol-
zek, po cestah so se nabirale in prelivale velike luže; če je šel voz mimo, je
škropilo na obe strani in ljudje so se umikali; neba ni bilo, od mokrih streh je
visela siva megla* (Iv. C.).

Seznam del slovenskih avtorjev, iz katerih so primeri:

1. Iv. C. = Ivan Cankar: *Gospa Judit*, MK, 1966; *Jaz, bratje, pa vem za domovino*,
Ljubljana, 1951; *Črtice*, MK, 1967; *Pesmi in Podobe iz sanj*, Ljubljana, 1968, CZ.

2. B. Zup. = Beno Zupančič, *Meglina*, MK, 1966.

3. Ing. = Anton Ingolič, *Lukarji*, 1963, Založba Obzorja Maribor.

4. Jur. = J. Jurčič: *Domen; Sosedov sin*, MK, 1961.

5. Kos. = Ciril Kosmač: *Iz moje doline*, MK, 1965; *Sreča in kruh*, CZ, 1964.

6. Finž. = F. S. Finžgar, *Pod svobodnim soncem, Povest davnih dedov*, Mladinska
Knjiga, 1958.